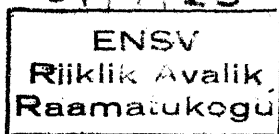

EESTI KIRJANDUS 1910

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÖNISSON

VIIES AASTAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS 1910

Eesti kohanimed.

IV.

Rafala.

Sagedaste kuuldakse kahetsemist, et muulased vana Tallinna linna mitte koduse kõlaga Tallinnaks ei hüüa, vaid hoopis võõrast värki hõikavad, sakslased Reval'iks, venelased Ревель'iks.

Aga kui asjalugu lähemalt läbi vaatame, siis tuleb ootamata pööre. Tallinna just on uuem, võõrast värki nimetus, kuna meile võõraks jäänud Reval'is linna algnimi alal hoitakse.

Reval'i, Ревель'i algkuju hallist vanast ajast leiame meie ühest Islandi muinasloost Njala ehk Brennu-Njals-saga, mida 1908 Finnur Jónsson sissejuhatuses ja tähendustega uueste välja andis. (Altnordische Saga-Bibliothek. Herausgegeben von Gustaf Cederschiöld, Hugo Gering und Eugen Mogk. Heft 13). F. Jónssoni arvamist mööda (Brennu-Njals-saga lhk. XXV) on see saaga 13. aastasaja viimasel veerandil oma praeguse üleskirjutatud kuju saanud, aga saaga ained ulatavad mitu sada aastat kaugemale tagasi. Meile on tähtis Gunnarr Hámundarsoni teekond väljamaale, mis G. Vigfússoni ajaarvu järele 972—975 ette olla võetud. Sell teekonnal — nii jutustab Brennu-Njals-saga cap. XXX, 10 (lhk. 67) — jõudnud Gunnarr ja Kolskeggr Rafali alla (til Rafala). Peale selle nimetatakse veel Eysyslat, mis alati Saaremaad (Õsel) tähendab, ja hiljem (cap. CXIX, 46 lhk. 276) Adalsyslat, mida Eysysla vastu mannermaalt, praegusest Läänemaast peame otsima. Rafali, Rafala ise ei ole muud kui pisut väänatud Ravala ehk Rabala.

Niisama ehk sarnaselt kõlavad kohanimed ei ole kodumaal haruldased. Näituseks tunneb Taani maksuraamat „Liber census Daniae“ 13. aastasaja keskpaigas juba Keykeli, praeguses Keila kihelkonnas Rauvala küla ehk mõisat, mida

Tallinnamaa rulliraamat 1586 otse Ravalaks ehk Ravolaks hüüab. Lahutame paigatähendava lõpu -la ära, siis jääb Rava järele. Rava nimelisi kohte tuleb meil küllalt ette, näituseks Rava Kaiu vallas Kose kihelkonnas, Rava Ambla kihelkonnas, ehk kokkupandud kujul: Ravasaare Pärnu lähidal.

Mis võiks Rava tähendada?

Wiedeman-Hurti Sõnaraamat lhk. 932 tunneb rava, ravad veealuste kaljude tähenduseks (unter dem Wasser verborgener Stein; raba, eine Reihe Steine in der See, lhk. 913). Pärnu murrakus kõlab see rava = veealused kivid, täieste kui raba: Häädemeeste raba, Tahkuranna raba (H. Neus, Revels sämtliche Namen lhk. 13). Murrakutes muutub iseloomuta b ja v sagedaste: v — b'ks ja b — v'ks: rava rabaks, kivi kibiks. Vastemõisas kõneldakse harilikult: kõba kui kibi. Rava-la oleks rand, kelle lähidal niisuguseid veealuseid rahnusid leidub, mis meresõidu hädaohlikuks teevad. Meremeestele iseäranis tuttav on Revelstein Tallinna lahe suus, vanematel kaartidel Räfvel nimetatud.

Teine võimalikkus oleks Ravalat sõnast r a b a¹⁾ sünnitada, mis murretes rava kõlab. Ravala tähendaks vesist, mäda maakohta. Ravala asupaigale oleks see kohane nimetus: madal, niiske mererand, kust keset sood mägi äkki 138 jalga üles kerkis, kuhu vanad eestlased Lindanisa maalinna otsa ehitasivad. Kõrge, järsk kaljumürak — praegune Toompea — oli juba iseenesest kindel paik küllalt, kelle kaljuseinad äravõitmata müüri sünnitasivad. Võõraste peale mõjus kaljurahn madaliku keskel vägevalt Vene kroonikad hüüavad teda lihtsalt Kaljulinnaks, Утеc-городъ, eestlased H. Neus'i teate järele Kivilinnaks. Linna sõnatähenduse seletuses on veel kaugemalegi mindud ja linna ja Glint'i vahelt sugulust otsitud. Et maalinn nagu kaljumägi keset lagedat soomaad üles tõuseb, siis selgineks sest linna vana nimetus Kessoo, Soome Keso. Kessoo, Keso oleks Kesksoo kokkusulatatud ehk assimileeritud vorm. A. Heraklides tahab Kessoo nime veel 1850 rahvasuus Virumaal kuulnud olla (Lindanisa. Lendleht nr. 16: Tagasi lhk. 46). Aga rahvalaul ise, kus nimi Kessoo ette tulevat, äratub kahtlust, kas ta tõeste nõnda rahva suust on üles kirjutatud. Laul käib nõnda:

1) Suusõnaliselt vaidles hra K. Leetberg vastu: b muutuvat v'ks ainult siis, kui sõnal päristähendus olevat: öeldavat koera savas, aga kunagi mitte kalendri savas. Peale selle olevat raba võõras laen, Saksa keeli Träber'i sünnitus.

Sõjavennad, vennikesed,
 Laske laeva liikumaie,
 Niikui kätki kiikumaie,
 Pange purjed paisumaie,
 Sõudke laeva laia merde,
 Viru poole veeremaie,
 Laske laeva Lalli alla,
 Lindanisa linna lahte,
 Laagna kalju kalda alla,
 Lalli lage liiva peale,
 Kalevi kalmu külje alla,
 Kes soo alla ankru peale,
 Ravala maa vennale,
 Kalli Kalevi koduje.

Ükski rahvalaulu tundja ei või laulu eelolevas kujus muutmataks pidada. Küsitav ainult on, kui palju temas muudatusi ja täiendusi ette on võetud ja kas sõnakuju Kessoo temas üleüldse ette on tulnud.

Praegu tundub Tallinna rannas raba ehk kesksoo loomu vähem, aga see ei kõnele nimeseletuse vastu. 1500 aastat tagasi, kus ehk maalinn kalju otsa rajati, võis lugu hoopis teisem olla. Mitu aastasada võidi tähele panna, et Soome lahe äärne rand pikkamisi merest üles kerkib ja kuivemaks läheb. Juba Thomas Hiärn, kes 17. aastasaja keskel oma tuttava „Ehst-Liv- und Lettländische Geschichte“ kirjutas, ütleb vanade ustavate inimeste suust kuulnud olevat, et nende vanemate mälestust mööda mitmed saared Tallinna all veel mitte nii kõrged ei olevat olnud, et nad veest oleksivad välja paistnud (Sammlung Ehst-, Liv- und Kurländischer Geschichtschreiber I, 127). Ühtlasi pidi mererand aastasade jooksul täitmise varal tõusma.

Nagu Brennu-Njalssaga'st näha võib, ei tähendanud viikingite ajal Rafala, Ravala, Rabala mitte mõnda linna ehk elukohta, vaid tervet maakonda, nagu Eysysla Saaremaad, Adalsysla Läänemaad. Veel Läti Hindreku kroonikalgi on ta maakond: Revelensis provincia. XXII, 9; XXIII, 2; XXIV, 2. Niisama on XXI, 5 ja XXIII, 9 Revela maakonnanimi Harria kõrval. Aga ka maalinn kannab seda nime castrum Revelense (XXIII), niisama hüütakse hiljem asutatud taanlaste kantsi (castrum Danorum) Revalia'ks (XXIV, 7), Revelae'ks (XXV, 5), Revela'ks (XXVI, 4). Rafala, Ravala, Revela oli praeguse Harjumaa mererand. Tema elanikud on meremehed ja mere-sõdijad, nagu saarlased ja läänlased (XV, 3). Sinna pääseb merejään mööda (XXII, 9). Tema selja taga, sisemaa poole, algab Harju. Harju oli praeguse Tallinnamaa südames, keset eestlaste maad: in media Estonia (XX, 2). Oma nime on ta saanud kõrgest, kuivast mäeseljast — hari, harju, — mis

temast läbi käib. (K. Rathlef, Skizze der orographischen und hydrographischen Verhältnisse von Liv-, Esth- und Kurland, lhk. 57—61; F. Schmidt, Blicke auf die Geologie von Estland und Oesel, Balt. Monatsschrift XXXII, 581—584). Rafala, Ravala, Revala oli madal, märg, kitsas riba all mere ääres. Kus mõlemate — Ravala ja Harju — piirid kokku puutusivad, ei saa karva pealt ära tähendada. Karvapealsusest ei või vanas kodumaa geograafias ülepea mitte juttu olla. Läti Hindreku kroonika kõneleb näituseks hulgas kohtades Revelast kui ise seisvast maakonnast, mis Harjust lahus seisab, aga küllalt leidub ka teiselt poolt kohte, kus Revela ja Harju vahel suurt lahtust ei tehta. Küsida vähemalt võiks, kas Rafala, Ravala, Revala, mis esialgu mereäärset madalikku tähendas, hiljem siiski kaunis sügavasse Harju mäeseljandikusse oma piirisid ei ole laiendanud. Sest meie leiame Rafala, Ravala, Rabala esialgset nimekuju koguni Lõune-Harjust, Raplast. Rapla on lühendatud ja sell põhjusel kõvendatud Rabala¹⁾, nagu Nappel lühendatud ja kõvendatud Nabala, Kappel lühendatud ja kõvendatud Kabala on. Liber Census Daniae tunneb Rapal'a küla, kuhu hiljem Rapla kirik ehitati. Et aga Hindreku kroonika järele praegune Rapla kihelkond Raigele'ga, kus ümberkaudsed suguharud nõuupidamiseks kokku tulivad, Harju alla käis (XX, 2), siis ei tohiks Rafala, Ravala, Rabala maakonna nime mõju siit enam leida. Rapal'a küla ja Rabala maakonna ühesuguse loomu pärast võisivad mõlemad oma nimetused sõnast raba pärinud olla, ilma et ühe nime teise nime tekitamise peale kuidagi mõjus. Meil on ju pea igas kihelkonnas Raba, Soo, Metsa, Järve, Jõe talusid ja külasid. Liber Census Daniae kinnitab muidu just meie arvamist, et Rafala, Ravala, Rabala madalama mereäärse rannamaa nimetus oli. Tema Reuaelae maakonna kihelkonnad käivad kõik Uomentakae'st Lääne piirilt alates kunni Haljalani, kust Virumaale jõuame, mereranda mööda, nagu juba 1853 C. J. A. Paucker õieti märkas (Der Güterbesitz in Ehstland zur Zeit der Dänenherrschaft lhk. 31). Reuaelae maakonna idapoolne osa kandis sel ajal nime Repel Kylaegund Jõelettme ja Kuusala kihelkonnaga ja Kadrina ja Haljalaga Virumaa küljest.

Nagu lugejad ammu märkasivad, on vahe peal Rafala, Ravala, Rabala täishäälikutes suur muudatus sündinud. Läti Hindrek kirjutas Revalia, Revela, Revelae, Liber Census Daniae

1) Aasta hiljem, sügise 1909, J. Jungi käsikirja „Muinasteadus Eestlaste maal“ lugedes leidsin sarnast arvamist. „Mis Rapla nimi siin tähendab, ei ole selge. Ega ta Rabala ehk Rabaalune ommeti võiks olla?“ Trükis lhk. 104.

Reuaelae, Reuele, Reval, Revalia, Revel, hilisemad dokumendid käivad nende jälgil ehk suurendavad veel segadust. Täishääliku a — e'ks muutmist juhtub ka muidu kohanimedes. Kõige tuttavamat näitust leiame Tartu nime juurest, kus muutmise veel sügavamale ulatab ja algumbhäälikulegi armu ei anna. Läti Hindrek juba kirjutab mitmetsetmet pidi: Tharbata, Darbeta, Darbete. Hiljem loeme juba Dörpste, Derpste, Derpt. 19 viisi kirjutatakse teda dokumentides, mis „Livländische Güterurkunden“ (1207—1500) ära trükivad. Vana aja kirjanikud käisivad kohanimedega väga omavoliliselt ümber. Nad kirjutasivad, nagu just juhtus, ehk neile rohkem meeldis, ehk nagu kohanimi enam Ladina keele maiku omandas. Teise näituse a üleminekust e-ks toome liivlaste maalt. Väina jõkke jooksvat oja hüütakse praegu Keckauks, vanem vorm Keckov, Keckove. Tema ladinakeelsest ümberpanekust Aqua Australis (Livländische Güterurkunden lhk. 3) paistab endine a selgeste välja: jõge on ilmakaare k a k u järele hakatud hõikama. Sarnaste täishäälikute ülemineku seadusi üles otsida ja põhjendada jääb muidugi keeleteaduse ülesandeks. Vahest aga on Rafala muutnise peale Revalaks, Revaliks võõrast mõju tunda. Meresõitjad Skandinaavia rahvad hüüdsivad veea'useid kaljusid, nagu neid Tallinna sadamasuust leidub, refle (Saksa Riff). Kogemata kõlasarnasus võis kaasa aidata, et nad ka rannamaad Rafalat, Ravalat refle, revele järele hakkasivad nimetama. Muidugi on see aga ainult võimalikkuse osatamine. Kindlamaid tõendusi meil ei ole.

Aastal 1219 tuleb Taani kuningas Waldemar II. suure sõjaväega mere teel Ravalasse — ad Revelensem provinciam — ja jääb Lyndanisesse, mis vanaste Ravala meeste maalinn oli olnud — quod fuerat castrum quondam Revalensium (Hindreku kroonika XXIII, 2). Kes ta ära oli hävitanud ja kunas see sündinud, seda ei tea ehk ei taha Hindrek teatada. Siiski ütleb tema edasi, et taanlased „vana maalinna“ maha kiskunud ja „teist uut“ hakanud ehitama, ehk küll Ravala ja Harju mehed (Revalenses et Harkonenses) seda takistada katsunud. Vist kasisivad taanlased varemalt hävitatud kindluse jäätised kõrvale, mis neil uue ülesehitamisel jalus olivad. Muud neil rikkuda ei olnud jäänud. Ehitus edeneb jõudsaste. 4 aastat hiljem on Taani linn — castrum Danorum — juba üleüldiselt tuttav. Veel lisab Hindrek vana nime Lyndanise juure (XXVII, 3). Siis kaob ka see lisandus ja Taani linn võtab valitsuse oma kätte. Kokkusulamise teel, nagu seda kohanimedes sagedaste juhtub, saab Taani linnast Tallinna ehk Tal'na, kuidas linna Põhja-Liivimaal harilikult hüütakse. Ladina keelne Castrum Danorum ja Läti keelne Dannupils ei jäta

vähemale kahtlusele maad, et Tallinna, Tal'na Taani linnast lühenenud on. Ka keeleteaduse seisukohast on Lauri Kettunen „Eesti Kirjanduses“ IV, 163—165 seda tõenäoliselt teinud ja õieti rahuloldavalt seletanud.

Ravala vana nime kadumine tähendab sügavat ajajärgu vahet meie rahva eluloos. Iseseisvus langeb tules ja tuhas. Võim ja voli läheb võõraste kätte, kelle valitsuse sümboliks uus äravõitmata Taani linn saab. Peremehed vaheldavad küll hiljem, aga oluliselt jääb valitsus sekssamaks. Raudne ajalookäik raiub selle tunnistuseks kohanimessegi oma tähe, mida pärastised ajad enam ei jõua kustutada. Ajalookäiku ei jäksa ükski võim tagasi kruvida. Tallinna vana rahvalikku nime ei too kõige kangem tahtmine enam hauast üles ega pane teda käima. Võõras nimi jääb linnale kestma. Ja sest ei ole häda. Ta on meie sennise ajalookäigu selge peegel ja vali meeletuletus. Kui aga võõranimelises linnas kodused õhud jälle vabamalt sõudma pääseksivad ja siit Eesti rahva vaimulised püüded keelepõllul ja kirjanduses, teaduses ja kunstis kodus aset leiaksivad!

W. Reiman.

Eesti muinasajast.¹⁾

J. Jõgever.

III.

Esmalt mõni täiendus ja lisandus endisele juure.

Lhk. 70 oli öeldud, et soome-ugri rahvas kas lõuna pool või põhja pool Kaspia merd Urali mägede ja Kaspia mere vahel elas ja kuni Altai mägedeni ulatas. Koguni eesti rahva seas on laialt see arvamine valitsemas, et eestlased kord Altai mägedelt on tulnud. See arvamine põhjeneb nende teadusliste oletamiste peal, mille järel soome sugu rahvaste ligemad sugulased mongollased ja tatarlased pidavat olema, kelle kodu teatavaste Altai mägede ligidal on. See suguluse küsimus, mille eestkostja iseäranis Dr. Heinrich Winkler oli (vrd. tema „Uralaltaische Völker und Sprachen. Berlin 1884“) ei ole aga tänapäevani sugugi kindlamat kuju suutnud omandada. Ung. keelearia prof. Dr. Josef Szinnyei ütleb selle kohta oma hiljuti ilmunud raamatus „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Lpz 1910.“ „Mitmed keeleariajad seavad urali keele-

1) Vaata „E. K.“ lhk. 70 ja 121.

konna altai keelekonnaga, kuhu alla türgi-tatari, mongoli ja mandshu-tungusi keeled käivad, üheks suureks ural-altai keeltetüviks kokku. Et aga need mõlemad keelekonnad tõeste kokku käiksid, ei ole sugugi tõeks tehtud. Veel palju küsitavam on mitmete teadusemeeste arvamine, et ka jaapani keel ural-altai keelte hulka käiks.“ Ei ole aga soome-ugrilased altai rahvastega sugulased, siis ei ole meil enam midagi põhjust meie esivanemate kätkit Aasiast Altai mägedest otsida, vaid peame seda ligemalt, Europast otsima. Selle kohta kirjutab ülemaal nimetatud prof. Szinnyei: „Soome-ugrilaste algkodu küsimuses ei ole teadusemehed mitte ühes arvamises. Mõned peavad selleks algkoduks lõuna-hommiku Venemaad, teised aga on selles arvamises, et selle algrahva kodukohta keskmise Urali mail, peaaesjalikult Europa pool Urali mägedest, Kama jõe ja tema harude mail otsida tuleb. Endine ilma tõendamata oletamine, et Altai mägestik nende algkodu olnud, on täitsa kõrvale heidetud.“ Nii elaksivad siis praegused sūrjanid, votjakid ja čeremissid soome-ugrilaste algkodus edasi, kuna vogulid ja ostjakid Aasia poole rändasivad ja seal Jäämere äärsete tundratesse edasi on surutud, mordvalased oleksivad vahest natuke lõuna poole nihkunud, kui algkodu koguni mitte nende maani (praegused kubermangud Samara, Simbirsk, Pensa, Saratow, Tambov, Nishni-Novgorod) ei ulatanud. Braun oma raamatus Розысканія въ области гото-славянскихъ отношеній 1899 peab koguni võimalikuks, et slaavlasti ja soomlasti õige joon lahutas, mis Peterburist üle Vitebski, Mohilevi kuni Kiievini viib. Põhja pool seda joont elanud soome-ugrilased, lõuna pool, kuid siiski mitte soome-ugrilaste naabruses, slaavlastid. Õhtu poole oma kodukohast oleksivad sedamööda ainult Lääne-mere soomesugu rahvad rännanud. Laplastid ei ole vere poolest mitte soome-ugrilaste sugulased, vaid on enne mingit teist keelt kõnelenud, ja alles hiljem ühelt soome-ugri rahvalt oma praeguse keele laenanud (Szinnyei lhk. 17). — Nii palju soome-ugrilaste algkodu kohta praeguse teaduse seisukohast.

Soome-ugrilaste algsuguluse küsimus on viimased aastakümned peaaegu puhanud. Selle järel, kui Anderson omas Tartu ülikooli väitekirjas „Studien zur Vergleichung der indogermanischen und Finnisch-ugrischen Sprachen. Dorpat 1879“ (-Uurimised indogermania ja soome-ugri keelte võrdlemiseks) teevalimisega eksinud oli ja vale-uurimiseviisi abil arvas otsusele jõudnud olevat, mida teadus omaks tunnistada ei võinud, sattus terve see küsimus soome-ugrilaste ja indogermanlaste sugulusest kahtluse alla ja tema uuesti ülesvõtmist loeti pealiskaudsuse tundemärgiks. Selle asemel asusivad soome-ugri

keelte põllul töötajad suure agarusega laenusõnade uurimise kallale, ja koguti sellel põllul suurepäralist materialit. Leiti, et soome-ugri keeltes rikkal arvul küll sõnu on, mis indo-euroopa keelte sõnadega kokku käivad, kuid need sõnad ei tõenda kõige vähemalgi kombel algsugulust, vaid on hilisemal ajal laenatud. Siiski jäi aga väike arv sõnu üle, mis kõigis soome-ugri ja indo-euroopa keeltes ühesugused, nendega ei mõistetud midagi peale hakata. Tuttav keeleteadlane prof. Dr. J. J. Mikkola kirjutab oma raamatus „Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. Helsingfors 1894“: „Lääne-soome keeled on sagedaste indo-euroopa keelte mõju alused olnud. Iuba hallil muinasajal on soome keeled indo-euroopa keeltega kokkupuutumisesse sattunud, sest siin leiduvad sõnad nagu soome *mesi* (tüvi *mete-*), *vesi* (tüvi *vete-*), mordva *med ved*, mis nii silmapaistvalt sellekohaste indo-euroopa sõnade (võrdle näit. slaavi *vodá*, kreeka *μέδω*) sarnased on, et algtüvede juhtuslisest sarnadusest vaevalt kõnet võib olla (Thomsen). Kuna need sõnad nüüd terve soome-ugri keelekonnale ühised on, peab kokkupuutumine juba sellel ajal sündinud olema, kus soome-ugri suguharud veel enam ehk vähem ligidas ühenduses elasivad. Missugused indo-euroopa rahvad aga selle soome-ugri rahva naabriteks olivad, ei ole nüüd enam võimalik selgeks teha.“ Siit paistab igatahes, et Mikkola enesele algsuguluse mõtetki ei lase tulla, vaid tähendatud sõnad kindlaste laenudeks peab, olgugi laenude otsekohene hallikas tundmata.

Vahe ajal ilmus aga kõrvale heidetud suguluse küsimuse asemel altai rahvastega (türgi-tatarlastega, mongolidega ja mandshu-tunguslastega) üks teine tegur näitelavale. Ühelt poolt leiti, et soome-ugri ja samojedi keeled kindlaste algsugulased on ja ühendati mõlemad keelekonnad urali keeleklassiks. Teiselt poolt leiti, et kõik sõnad, mis soome-ugri ja indo-euroopa rahvastel ühised on, ka samojedi keeles sellel samal kujul leiduvad. Sellel põhjal seati soome-ugri ja indo-euroopa keelte suguluse küsimuse asemele urali keelte ja indo-euroopa keelte suguluse küsimus üles (vrdl. Szinnyei lhk. 21). Kõige viimastel aastatel on nüüd mõned soome-ugri keeleuurijad küsimust jälle elava harutamise alla võtnud, et nähtavaste paremate lootustega lõpuotsusele jõuda kui Anderson 30 aastat tagasi. „Soome-Ugri uurimiste“ (Finnisch-Ugrische Forschungen) 1907. aastakäigus seab Helsingi professor Paasonen uurimise viisi algsuguluse küsimuse kohta üles, mis praeguse teaduse kõrgusel seisab ja kindlaste lõpuotsuse sellekohta peaks kätte andma, kas soome-ugrilased ja indo-eurooplased sugulased on või mitte. Peaks tõeste korda minema algsugulust tõeks

teha, siis oleks see keeleteaduse ja inimesesoo ajaloo kohta nii tähtis, et me siit uut ajajärku alustada võiksime, ja inimesesoo mineviku kohta nii sügava vanaduse ajaloo hallikad avaneksivad, mille kohta me aastaarvused ainult kümnetuhandetega võiksime tähendada.

Oma kirjatöö sissejuhatuses toob Paasonen tuttavate keeleteadlaste H. Sweet'i (1900), H. Hirt'i (1905) ja O. Schraderi arvamised soome-ugri ja indo-euroopa keelte algsuguluse poolt, niisama ka 1906 aastal ilmunud soome-ugri keeleteadlase K. B. Wiklundi kirjade sisu, mis aga kaunis käredate vastuvaidlemist leidsivad, peasjalikult jällegi, nagu omal ajal Andersoni töö, sellepärast, et ka Wieklundil¹⁾ korda ei läinud õiget uurimise viisi kätte näidata. Ta seab rea kokkukõlavaid sõnu ja sõnakujusid kõrvu, kuid Paasonen tähendab selle kohta õigusega, et alati leidub koguni keeltes, mida keegi ei mõtlegi sugulasteks pidada, sõnu ja sõnakujusid, mis juhtumise kaupa, ehk üleüldiselt ühesugustel hingeteadlistel põhjustel võivad kokku kõlada, ehk nad küll kindlaste teine teiselt laenatud ei ole, seda vähem ühistelt algvanematelt päritud. Sõnade ja sõnakujude ühesugune kõla ei tee veel sõnu sugulaseks. Peab koguni teise tee valima. Selle kohta kirjutab Paasonen järgmiselt: „Suguluse küsimuse otsustamiseks näib kõige pealt tarvis olevat — a priori ainult arvatavat — indo-euroopa ja soome-ugri ehk urali enne-üksikrahvalist ühist sõnavara nii täielikult kui võimalik kokku seada. Kui selle juures teatavaid reeglikorraldusi häälikute esinemises saab kindlaks määrata, siis on juhtluse sarnasuse võimalus kõrvale tõrjutud. Siis on vaja mõõdupuu leida, mille abil võiks küsimust otsustada, kas meil laenuga või algsugulusega tegemist on. Alles siis, kui uurimine sõnade ja häälikute põllul algsuguluse oletamiseks rahuldavaid saadusi võib ette näidata, võivad nende põhjal ka grammatikalised kokkukõlad, millel iseenesest midagi tähendust ei ole, suguluse küsimuse lõpulise otsustamise juures tähelepanemise alla võetud saada.“

Paasonen loeb nüüd rea sõnu üles, mis soome-ugri, samojedi ja indo-euroopa keeltes ühte moodi kõlavad. Ma võtan nendest näitustest lühendatud kujul kaks näitust välja, mille peale Paasonen oma järeldamised põhjendab, et näidata, mis-sugusel kombel suguluse küsimust otsustada tuleb. Kahjuks ei saa kõiki sõnakujusid õigeste kirjutada, sest et trükikojas kohased tähed puuduvad.

1) Mul ei ole korda läinud Wiklundi enese sellekohaseid kirjasid näha, otsustan nende kohta selle põhjal, mis Paasonen nende sisu kohta teatab.

Soome *nito-*, eesti *nidu-* (niduma), mordva *moksha n'ed'a-*, mord. Ersa murdes *n'ed'a-*, *n'äd'a-*, *n'et'a-*, *n'ät'a-*, Norra-lapi *njaddet*, präs. 1. *njadam*, Lulelapi *n'atē-*, ung. *nyaláb* endisest * *nyal-*, voguli *n'āti*, *n'āti*, *n'otam*, *n'odi*, *n'ōti*, *n'ōti*, *n'ōti*, *n'āte*; ostj. *nodem*, *n'ot-lem*, *n'oty-lem*, *nō^Dam*, *n'ōt[>]am*, *n'ōt[>]m*; — samojedi *n'ada-*, *n'a⁻da-*, ~ indoeuroopa tüvi * *nedh-*, võrdl. ladina *nōdus*, vana-india *nāhyati*, *nadhās*.

Eesti *mōska-*, *mōsk-ma*, mordva -mokscha *mus'ka-*, mordva-ersa *mus'k'e-*, syrj. votj. *mⁱs'ki*, ung. *mos-* (präs. 1. *moso-k*); — samoj. *māsa-*, *masu-*, *musa-*, *beze-*, *bez-* pesema, mōskma ~ indogerm. tüvi * *mezg-*; leedu *mazgoti*, vana-india *mājjati*, ladina *mergō*.

Nende sõnade põhjal juhib nüüd Paasonen tähelepanemist selle peale, et 1) soome-ugri ja samojedi (= urali) algkeeles peale hammashääle *n* veel palatal-hammashääle *n'* oli, mis indogermania keeltes puudus, 2) et peale *s* hääle soome-ugri ja samojedi (urali) algkeeles palatal *s'* oli, mis jällegi indo-euroopa algkeeles puudus. Eesolevaid sõnu *niduma* ja *mōskma* tähele pannes leiame aga 1), et sõna *niduma* algkeele esimene häälik *n'* oli (lapi *nj* = *n'*, vog. *n'*, ostj. *n'*, ung. *ny* = *n'*, samojedi *n'*). Indogerm. algkeeles seisis selle asemel *n*.

Nõnda ei või see sõna sugugi indo-euroopa keeltest laenatud olla, sest siis oleks ta esimeseks häälikuks kahtlemata indo-euroopa tüve *n* olnud, mis ju urali keeltes ka olemas oli, mitte *n'*. — Seesama maksab ka sõna *mōskma* kohta. Siin on mordva, syrj., votj. ja samojeedi keeltes *s'* (ainult samojeedi endine *s'* on praegu *s* kujul olemas, kuna endine *s* *t*-ks ja muudeks häälikuteks on muutunud), ja sellega urali * *s'k* = indoeur. — *zg* —. Ka siin ei oleks Urali keeled *s'k* tarvitama hakanud, kui nad *zg* oleksivad laenanud, mis neil enestel ka oli. Nõnda siis ei oleks ka sõna *mōskma* mitte laenatud.

Nende näituste varal ei taha Paasonen suguluse küsimuse otsustamise kohta midagi ütelda. Need näitused peavad teejuhatajaks olema, kudas küsimuse otsustamiseks materjali tuleb koguda ja missugust materjali. Leidub sarnasid kokkukõlasid rohkemal arvul, on nõnda, nagu eespool näidetud, kindlaks tehtud, et nad mitte laenatud ei ole, on muidu nende häälikud üksikult kokkukõlas, siis ei jää muud võimalust üle, kui soome-ugri, samojeedi ja indo-euroopa keelte vahel alg-sugulust oletada.

* * *

Küsimiste ümber, millal ja kudas asusivad Läänemere soomesugu rahvad oma praegustesse elukohtadesse, missugused rahvad leidsivad nad siit eest, kus ja kudas avaldasivad vanad germania rahvad seda suurt mõju nende peale, mida meie laenusõnade kaudu tunneme, — nende küsimiste ümber tekkis terve kirjandus osalt õige lahkuminevate arvamistega. Ma ei taha siin mingit uut arvamist omalt poolt ette tuua, vaid ainult lugejaid arvamistega, mis nende küsimiste kohta avaldatud, tutvustada.

Kõige rohkem lahku kõigist teistest lähevad kaks saksa teadusemeest, muinasaja-uuriija H. Kemke Königsbergis ja keeleja muinasaja-uuriija Kossinna. Kemke avaldas ajakirjas Centralblatt für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte V (1900) lhk. 258 ja ed. vanadest haudadest leitud asjade põhjal arvamist, „et soomesugu rahvad kord lõuna poole kuni Hommiku-Preisimaani ulatanud.“¹⁾ Kemke saab aru, et kui soomesugu rahvad Hommiku-Preisimaal oleksivad elanud, siis nende keelest ka sinna jälgi oleks pidanud järele jääma, olgu kohanimedes, ehk kohastes keeltes. Sarnasid jälgi ei ole aga tänini mitte leitud. Kemke toob küll ühe sõna Hommiku-Preisimaalt ette, mis tema arvates soome keeltest laenatud: *palv*, „nõmm, äralaastatud metsalagendik, tühimaa, karjamaa“, eesti *palu*: „nõmm, liivane männamets, kuiv põõsastega kaetud lagendik.“ Ka Hommiku-Preisi kohanimedes tulevat see sõna ette: *Popalwen*, *Palwlaucken* jne. Mõlemad sõnad on vististe sugulased, kuid Schlüter tähendab õigusega, et ühtainust sõna liig vähe selleks on, et Kemke arvamist maksvaks pidada, pealegi kus väga võimalik on, et nii hästi soomlased kui hommiku-preislased selle sõna slaavlaste käest on laenanud, vanaslaavi sõnast *paliti* põletama. *Palu* tähendaks siis põlenud, kõrvenud maa, vrdle *palav*, Saaremaa *palama*=põlema, soome *palo*, tulekahju, ärapõlenud mets jne.

Kemke poolt avaldatud mõtte ligema põhjendajana ja kaitsjana ilmus teine saksa teadusemees Kossinna. Kossinna arvamised, mis ta ajakirjas Zeitschrift f. Ethnologie Bd. 34, 1902, lhk. 161 ja ed. avaldas, võtab Schlüter järgmiselt kokku: Kõige vanemal ajal elasivad Danzigi lahest hommiku poole soome tõugu mitte-indo-germania rahvad, sest et kivi-ajal puhas indogermania haridus mitte üle Weichseli jõe ei ulata. Rooma hallikate aistid, kelle nime soomesugu eestlased õigusega pärinud on, on soome tõugu ja ainult eksikombel (fälschlich) läti rahva suguharude esivanemateks peetud. Pea-

1) Et mul võimata oli algtöösid kätte saada, toon Kemke ja Kossinna arvamised Schlüteri järele (Sitzb. d. gel. est. Ges. 1903, lhk. 17 jne.

legi ei ole läti keele- ja rahvuskond mingisugune iseseisev indogermania rahvaste suguharu, vaid hoopis hilisema aja sünnitus, kõige põhjapoolsematest slaavlastest, soome suguharudega läbi ja läbi segatud, kes esialgu Memeli jõe mail elasivad. Raua-aja algusel (8. aastasajal enne Kr.) tungisivad Skandinavia hommiku-germanlased Lääne-Preisimaale paremale poole Weichseli jõge ja laotasivad endid seal Rooma keisririigi esimeste aastasadade ajal laiali, maa päriselanikkude soomesugu aistidega endid suurel määdul segades, mille juures goti haridusline mõju kuni Soome maani ulatab. Ühel ajal slaavlaste edasitungimisega kesk-Europasse (6. aastasajal pärast Kristust) liikusivad põhjapoolsed slaavi suguharud Läänemere poole. Selle juures saivad lõunapoolsed goti-soome maakonnad Weichseli jõest kuni Düna jõeni nii palju slaavi verd juure, et goti ja soome-aisti keel kadusivad ja uus slaavi värvi rahva tõug tekkis, nimelt balti rahvas (vanad preislased, leedulased ja lätlased), kuna põhjapoolistes maakondades, Liivi- ja Eestimaal, soome keel alal püsis. Nii kaugele kui aistid gotlastest saksastatud olivad, just nii kaugele ulatas nüüd uus rahvas, (vanad) preislased, enam põhja pool sündisivad puhaste aistide ja slaavlaste segamisest leedulased ja lätlased. Kehaliselt (antropoloogiliselt) ja rahvushingeteadusliselt hoidsivad uueste sündinud rahvad soome iseloomu alal. — Niikaugele Kossinna arvamine.

See käib nüüd kõigele sellele risti vastu, mis tänini teadusemeeste keskel Läänemere soomlaste, leedulaste ja lätlaste esiaegade kohta maksev oli. Kossinna arvamine seletaks meile küll ära, kudas Läänemere soomesugu rahvaste keeltesse vana-germania sõnad tungisivad, aga ta ei seleta põrmugi seda nähtust, et vanade preislaste keeles, kes ju Kossinna seletuste järel slaavlastega suurel määdul segatud saksastatud aistid pidavat olema, ühtki eesti-soome keele sõna tänini leitud ei ole.¹⁾ Ei tunta sealt ka soomekeelelisi kohanimesid.

Üleüldiselt maksab ikkagi teadusemeeste keskel, et leedulased, lätlased ja vanad preislased kõige kaugemast muinasajast peale oma praegustes asukohtades elavad ja Tacituse aistid mitte eestlased ei olnud, vaid vististe leedu-läti sugu vanad preislased.

1) Kuramaa kohta kirjutab küll õpetaja H. Bielenstein Rahdenist sõna sõnalt: „Vahest võib hulgast (Kuramaal) ettetulevatest eesti talude nimedest järeldada, et enne lätlasi ja liivlasi eestlased siin elanud on“ (Arbeiten des I. Balt. Historiker-Tages zu Riga 1908 lhk. 121), aga Bielenstein ei too ühtki näitust, arvatavaste peab tema üht osa liivi kohanimesid eesti omadeks. Vähemalt ei ole minu teada eesti kohanimesid Kuramaal tänini mitte tuntud.

Koguni teistsuguse ja vististe tõenäolisema pildi saame meie Läänemere soomlaste esiajaloo kohta soome teadusmeeste poolt. Seda mööda on Läänemere soomlased, nagu me juba varem nägime, oma praegustesse asukohtadesse alles umbes esimese aastatuhande 2-sel poolel sisse rännanud ja nimelt hommiku poolt, umbes praegustest Peterburi, Pihkva ja Novgorodi kubermangudest. Need uurijad lähevad siin peaaeglikult ainult sisserändamise viisi ja sisserändamise ligema aja määramise poolest lahku. Vanemad uurijad, Thomsen, Koskinen (Finn. Geschichte, 1874) arvasivad, et sisserändamine ühe korraga sündis ja eestlased umbes 8. ehk 9. aastasajal Läänemere kubermangudesse, soomlased mitte palju varem Soomemaale sisse rändasivad. 1905 püüdis soome teadusmees Hackman omas kirjatöös „Die ältere Eisenzeit in Finnland“ arheologia materialil põhjal tõendada, et nii hästi lätlased ja leedulased, kui ka soomesugu rahvad juba 2. aastasajal pärast Kr. Läänemere rannas elanud. Siit rännanud siis üks osa elanikka vist juba enne 4-dat aastasada p. Kr. väikestes salgakestes üle Soomelahe lõuna-õhtu Soomemaale, kust nad siis aegamööda hommiku poole edasi tunginud — praegused päris soomlased, — kuna karjalased hiljem üle Neva jõe oma praegustesse elukohtadesse hommiku poolses Soomes asunud. läti-leedu ja soome suguharude keskel pidanud arvurikkad germanlaste (gotlaste) asundused olema, ainult selle läbi võivat seda suurt germania mõju seletada, mis soome ja leeduläti keeltes ja hariduses ennast avaldab. Need germania asundused sulanud siis pärisrahvaga hiljem kokku. Hackmani vastu arvas Appelgren-Kivalo (Finn.-Ugr. Forschungen VI 1906), et soomlaste Soomemaale rändamisest enne 500 aastat p. Kr. praeguse arheologia materialil põhjal küll juttu ei võivat olla, kuna Karsten (Zur Frage nach den gotischen Lehnwörtern im Finnischen, 1908) tõendada püüab, et germania laenusõnad sugugi mitte goti vaid skandinavia keeltest pärit olevat; et gotlased kunagi Läänemere maadel ei ole elanud, ja et soomlased hiljemalt 4. aastasajal pär. Kr. Soomemaale rännanud. — Gotlaste asumist Läänemere maades peetakse aga kaunis üldiselt kindlaks. Esimene astus Montelius selle arvamise eest 1876. a. välja, selle mõtte poole lõivad hiljem suur hulk kõige tähtsamaid uurijaid, ja veel 1905. aastal kirjutab tähtis Europa esiajaloo kirjutaja Sophus Müller (Urgeschichte Europas 1905): „Eesti, Liivi ja Kuramaal elas Kristuse sündimisest kuni rahvaste rändamiseni goti-germania rahvas. Kui siis lätlased, liivlased ja eestlased sisse tungisivad ja valitsuse maa üle oma kätte kiskusivad, jäi endisest haridusest väga palju edasi

kestma." (Vrdle: R. Hausmann, in: Arbeiten des ersten Baltischen Historiker-Tages zu Riga, 1908).

1906. aastal võttis kõige suurem soome keelte tundja ja uurija Dr. Setälä W. Thomseni poolt ettetoodud vana-germania laenusõnad uueste läbivaatamise alla ja lisas nendele omalt poolt veel osa sõnu juure. Kuna Thomsen Läänemere soomesugu rahvaste ühiseks asukohaks esite maid hommiku pool Soome lahte pidas, muutis ta hiljem oma arvamist. Selle järele elas Läänemere soomesugu ühisrahvas lõuna pool Soome lahte. Seda peab Dr. Setälä täitsa õigeks ja toob selle tõenduseks ka ühis-soome ajal germania keelest laenatud sõna *loode*, karjala *luue* gen. *ludehen*, aunuse *luvveh*, veps. *lodõh*, liiv. *luod.*, got. *flodus*, *ποταμος*, vana-Islandi *flod* n. vesi, kõrge vesi, uputus. Soome ja eesti keeles tähendab see sõna praegu peale „kõrge vesi, uputus,“ aga ka p õ h j a - õ h t u (soomes, vepsas, eestis ja liivis); põhja-hommikupoolsetes murretes karjalas ja aunuses aga õ h t u. Sellest võib järeldada, et meri (kõrge vesi, suur vesi) algsoomlaste elukohatadest põhjaõhtu pool oli. (Samasugusel kombel tähendab praegu sõna m e r i lõuna-Soomemaal ka l õ u n a t, põhja-Soomes aga õ h t u t.) Ligemalt ei katsu Setälä seda maad ära määrata; me tuleme aga ikkagi jälle sinna, et see praegused Pihkva, Novgorodi, osalt Peterburi kubermangud pidivad olema, sest et siit meri põhjaõhtu poole on. Ka vanade germanlaste asupaiku ei määra Setälä ligemalt. Ta tähendab ainult, et germania mõju samal ajal ühis-soome ja leeduläti rahvaste peale ulatas. Vana-Germania rahvas oleks nüüd, et mõlemate eelolevate rahvaste peale ühel ajal mõju avaldada, pidanud kas põhja pool läti-leedu rahvast, hommiku pool ühis-soome rahvast elama, nõnda siis Moskva, Kaluga, Mohilevi ümbruses. Siis oleks ta Läänemere soomlaste ja mordvalaste vahel olnud ja tema mõju mordvalaste peale oleks pidanud palju suurem olema, kui ta tõepoolest on, vististe niisama suur kui ühis-soome ja läti-leedu rahva peale. Ehk see vana-germania rahvas pidi praegusel Eesti- ja Liivimaal, vahest ka Kuramaal elama, mille vastu otsekoheselt midagi ütelda ei ole. Tähtsad on selle eest Setälä harutustes tema lõpuotsused, mis vana-germania ja ühis-soome rahvaste vastastikuse mõju ajaloo kohta käivad ja eesti muinasaja sisse paar heledat valguse kiirt heidavad. Kuna Thomsen otsusele jõudis, et vanad gotlased ja vanad skandinavlastes vististe mõlemad ühis-soome rahva peale mõju avaldasivad, leiab Dr. Setälä oma uurimise töö viljana, kus ta Thomsenist ettetoodud vana-germania sõnad uue läbiharutamise alla võtab, et peale kindla skandinavia ja goti mõju veel alg-germania mõju tuleb

maksvaks tunnistada, et see alg-germania mõju kas leedu mõju lõpu poole ehk otsekohe selle järel, igatahes mõni aeg enne Kristuse sündimist ja mitte hiljem kui umbes 50 aastat peale Kristust valitses, kuna nõndanimetatud goti mõju otsekohe selle järele algas ja enne Vulfila aega, see on umbes 350 p. Kr. juba lõppenud oli. Setälä paneb nüüd küsimise ette, kas oli alg-germania rahvas, kelle mõju all eestlased Kristuse sündimise ajal olivad, mõni teine rahvas, kui gotlased, kes 2. ja 3-dal aastasajal eestlaste naabrid on, ja vastab: „Selle jaoks, et alggermania rahva asemele üks uus goti rahvas oleks ilmunud, ei jää aega ega ruumi üle. Ei ole ühtki põhjust, mis selle poolt kõneleks, et goti element al-soomekeeles midagi muud oleks, kui hilisemad laenud selle-sama germania rahva käest, kes aastasadasid naabruses, vahest kui valitsev klass oli elanud. Kõik näib selle poolt kõnelevat, et goti keel, ehk see keel, mida meie goti keele taoliseks pidada võime ja millest jälgesid Läänemere soomesugu rahvaste keeltes leidub, otsekohene alg-germania või alg-hommikugermania keele järg on.“ — Vana skandinavia mõju kohta peab Setälä võimalikuks, et see natuke noorem on, kui eelnimetatud mõjud, ja et see alles pärast seda algas, kui esimesed soomlased Soomemaale sisse olivad rännanud. See sisserändamine algas Setälä arvates esimestel aastasadadel peale Kr., kõige hiljemalt 4-dal aastasajal.

„Soomemaa (ja, — lisan omalt poolt juure, — vististe ka Eestimaa) koloniseerimine soomesugu rahvaste poolt on kahtlemata mitme aastasaja vältusel aegamööda sündinud, just niisama kui ajaloolisel ajal sisemise Soomemaa rahuline ära-võitmine.

Setälä võtab oma arutamised järgmiselt kokku: „Minu arusaamise järke on kõige tõenäolisem, et kõige vanemate germania laenusõnade hallikas Läänemere soomesugu keeltes üks alg-germania tüpusline germania keelevorm on olnud, mis aegamööda nii kaugemale edenes, et teda goti keelega kõrvu võib seada ja et kõige vanemad soome-germania, või soome-goti kokku puutumised lõuna pool Soome lahte aset olivad; selle vastu peab soome-põhja (skandinavia) kokkupuutumiste kui natuke nooremate asukohaks Soomemaad pidama. Ühtlasi tuleb selle peale rõhku panna, et just need germania murded, kust kõige vanemad germania laenusõnad pärit on, välja on surnud ja et Läänemere soomesugu keeltesse võetud laenusõnad ainukesed tõetruud mälestused nendest murretest on. See asjalugu seletab, miks germania keeltes ühtki laenusõna ei leidu, mis Soome keelest pärit oleksivad. Kui ka germanlased kõrgemal hariduse järjel oleksivad seisnud, oleks sarnane nähtus siiski hoopis arusaamata,“ teiste

sõnadega, see germania rahvas, kelle käest soomesugu rahvad oma laenusõnad võtsivad, pidi tingimata ka soomesugu rahvaste käest suuremal ehk vähemal arvul sõnu laenama, on aga kõige oma keelega ja laenatud sõnadega täieste välja surnud. Seesama lugu oli põhja-keelega Soomes, mis niisama välja suri, kuna praegused Soome rootslased sinna palju hilisemal ajal ilmusivad.

Maod rahva arvamises.

M. J. Eisen.

(Lõpp.)

Mis madu kardab.

Et maod inimestele ega elajatele kahju ei teeks, katsutud neid inimestest ja elajatest eemale kohutada. Võetud üks madu kinni, pandud püssi sisse ja lastud üle õla põhjapoole. Selle peale kadunud kõik maod sealt ligilähedalt ära (J. Karu Helmest). Muidu räägitakse, et maod karjast kaugele põgenenud, kui karja ligidale sarapuu tuld tehtud. Inimestest hoidnud madusid vahel ka inimeste selga tehtud rist eemal. Palju parem hoidnud aga ussisõnad madusid inimestest eemal. Öeldud:

Oh sa pisuhänd, puupuhelane,
Puuhammastega maamuhelane!

(Lepner, Tamsalust.)

siis ei ole madu inimestele viga teinud.

Ehk ka:

Ära nõela N. N.—d,
Taeva vägimees Peetrus võidab sind.

(J. Rosenblatt, Saarest).

Kõige paremine arvatakse aga lausumisi madusid eemale hoidnud olevat. Neid kartnud maod kangeste. Karja kaitstud madude eest, kui järgmisi lausumise sõnu karjale loetud (M. Luu, Põtsamaalt).

Oh sa tige uss,
Keri ennast kerasse,
Mässi ennast mättasse,
Poe puu juure alla,
Maamees künnab kesada
Ühe kännu, ühe lage,
Kahe kännu vahele!

Metsa minejad ise lugenuð järgmisi Tarvastust kirja-
pandud lausumise sõnu, et madu minejaid ei näeks:

Sinist silku, metsa vilku,
Mine ära minu silmist
Kivi alla kellerjasse,
Kännu alla kammerjasse,
Tõmma kokku, kerri kerra
Ümber sõnajala juure.

Saardest üleskirjutatud lausumine palub esmalt, et madu
ei nõelaks ja määrab siis maole koha, kuhu ta võib minna:

Haljendab see aialune,
Keerleb see kivialune,
Saa ussi, sarapuu karva,
Musta ussi mulla karva,
Madu ussi maaalune,
Ära sa mind salaja salva,
Ära sa mind nägemata näpitse,
Ära sa mind pimedas pista,
Ussikene ullukene,
Kullakene kulualune,
Keri künkaesse,
Puhu põõsaesse!

Võrumaal hurjutati madu järgmist viisi (J. Meltsovi üles-
kirjutus Võrust):

Hissi, hässi hirmutus,
Visise, väsise vänderus,
Susise sa soo soppi,
Narakas, rābakas.
Patt sulle kivi juure.
Irr, ärr, ära sure,
Pöö hu tonti pure.
Tee tige, soo sõge,
Põgene raibe rampe alla.
Vana uss, ussi sugu,
Kirju keerus, patu prāgu,
Meid tuli Jeesus päästema,
Kõuru konti kolkima.
Pis, paas pahane,
Hiss, häss hävine,
Pista pea, kasi, vea,
Jāta rahvas rahule.
Aamen.

Madu arvati kartvat, kui talle ta sündimise koht teada
anti, nagu Pärnust üleskirjutatud lausumises, kus üteldakse, et
madu põrgus laia kivi otsas sündinud.

Ussikene, sussikene
Ära mind salaja salva,
Nāgemata nāpista,
Ma tean sinu sündimise koha:
Põrgus laia kivi otsas.

Teised lausumised lubavad madu küll hammustada, aga mitte inimest, vaid samblaid ja mättaid, nagu Amblast J. Neublau kirjapandud lausumine näitab.

Madu musta maaalune,
Halli aedadealune,
Kiheva kivialune,
Läbi vétede pugeja,
Sina aga purge puude juuri,
Söö sina sarapuu südanta,
Kase oksi sa kabista,
Ära söö minu südanta,
Ära söö minu jumeda,
Ära vaeva vaimukesta.
Söö sina soosta sambelaida,
Mädajärvest mättaaida,
Kalajärvest kaldaaida.

Põltsamaalt M. Luu üleskirjutatud lausumine paneb madu ruttu hammustama.

Kivi ääres kiilas,
Hele karva, heina karva,
Kulu karva, kulla karva,
Rohu karva, rooste karva,
Savi karva, sambla karva
Paju all paterdab,
Mätaste vahel keereldab,
Haava karva, halli karva,
Või karva, sarapuu karva,
Madu musta muti karva,
Madu musta maaalune,
Maa all materdab,
Maa peal paterdab,
Aamen, kui hammustab, siis rohu peale.

Jälle teised lausumised meelitavad esmalt madu, pärast aga kuulutavad nad inimese vägevust, nagu me seda ühest Viljandimaalt üleskirjutatud lausumisest näeme :

Kera sa muna,
Uss hea lind,
Väga meeliv lind,
Mesi käib üle 9 vee,
Läbi kivise keldri,
Esimelt ütsmikku
Ja pärast ütsmikku,
Uss sala sarapuu karva,
Madu musta mulla karva,
Vase karva, vaeva karva,
Kulu karva, kulla karva,
Uss kare kadaja karva,
Mäe karva, männa karva,
Ära puutu viljas, väljas,
Ära puutu kirjas, karjas.
Kui sa võtad, paha lugu,

Kui sa võtad, sala salva,
 Küll mul 100 sangaleppa,
 Küll mul 1000 toorest kaske,
 50 pihlapuuda,
 Küll mul tokki tommingane,
 Palju malka pajutsida,
 20 kadakat,
 6 kahlapud,
 Teine 6 kuuskist
 Uupaitsap mulle otsitava,
 Toom sul välja toova,
 Pihlap sul augu puuritava,
 Lõhmus see sul lõhutava,
 Uibu auku aetava,
 Teine vibu tõstetava,
 Marjap see sul matija mesi,
 Loomipuu sul lugeja,
 Ma su matan mätta sisse,
 Katan kangede vahele,
 Kivikildude keskele.

Mõne korra hirmutatakse madu lausumisel sellega, et inimesel tõrva kaasas ehk et inimene ise tõrvane on. Tõrv ja pigi aga on, nagu tuttav, madude surm. Nii näituseks üteldakse ühes Tõstamaalt üleskirjutatud lausumises:

— — — — —
 Minu käed on tõrva okstest,
 Jalad tõrva kändudest,
 Ise olen tõrva toobrikene,
 Tubli tõrva tonnikene!

Madu kinni panna.

Näeb keegi madu, aga ei saa mahti kohe tappa, võib ta madu kinni panna, et madu ära ei saa põgeneda ja siis madu tappa. Kinni pandi järgmist viisi: tehti põõsa ümber, kuhu madu põgenenud, kolme kepiga kolm piiret ja pisteti iga kepp maha, siis ei pääsenud madu enam edasi. Ehk käidi kolm korda vastu päeva põõsa ümber ja loeti Issameiet tagurpidi. (M. Wäli Vigalast). Ka tehti terasriistaga mao koha ümber kolm piiret ja üteldi lõpuks aamen, ehk tõmmati pahema jala kannaga kolm piiret selle koha ümber. Tarvastu pool arvatakse, et piirdeid peab nimelt pihelgase kepiga tegema, siis ei pääseda madu ära. Saardes räägitakse, et mao kohta rist tehtud ja üteldud:

Surm ootab kirstus.

Siis ei saanud madu edasi ega võinud nõelata. Madu nähes tuli hüüda:

Noorik, noorik, oota liinikut!

Ehk :

Ooota, oota, nooruke,
Kuni noormees liiniku toob !

Ehk ka :

Oota, oota, ma tapan su ära !

Niisuguse ütlemise peale ei saa madu enam edasi, vaid jääb ootama, kunni inimene tuleb ja ta ära tapab.

Veel paremine arvatakse lausumisi madu kinni panevat. Nii öeldakse Helmest saadud lausumise järele maole :

Tere, härga, raudasarve,
Musta mulla pööraja,
Tere härga raudarista,
Munad sul mürgista mõlemad,
Sa tuled Punasest merest,
Vaaroni väest,
Kivi alt kellerista,
Kännu alt kammerista,
Sikud, rikud rätikuna,
Rotikäpa kopikuna,
Kamajahu kotikuna,
Võtsid ihu himustada,
Nägemata näpistada,
Salaviisi saluda ! j. n. e.

Ehk teise Tarvastust üleskirjutatud lausumise viisi järele :

Oh sa kules kulualune,
Hellerheina erilane,
Vee karva, versa (?) karva,
Tuha karva, tuki karva,
Lehe karva, maa karva,
Maa karva, marane karva,
Oh sa sadu saotalune,
Oh sa madu maaalune
Kõige tuule taevalune,
Kivi peal sa kinnitagu,
Seina peal sa seisatagu,
Paju peal sa pakatagu,
Taeval all sa talisegu !
Oh kules kulualune,
Oh sadu saotalune,
Pori peal sa poperdagu,
Lume peal looberdagu,
Enne kui sala salus
Nägemata vabisesid.

Tarvastust saadud teisendi järele kästakse madu :

Paju peal sa pakatagu, 1)
Talli peal sa tallitsegu j. n. e.

1) Lausumistes leiame ülepea hulga õudseid sõnu, mis lausumiste mõistmise vahel raskeks teevad. Nagu professor K. Krohn näidanud, on lausumisi meile palju Soomest tulnud. Soome sõnu on hästi sõnasõnalt ümber pandud ja seda viisi õudseid sõnu meie lausumistesse vastu võetud. Eel-

Audrust saadud lausumine saadab mao :

Kulu all sa kuivetagu,
Aia all sa hallitagu,
Mulla all sa mullatagu !

Madu välja kutsuda.

Kui madu põõsast või metsast tahetud välja kutsuda, võetud pihelgane kepp, lõigatud 9 märki peale, käidud vasta päeva ja loetud :

Noorik, tule põõsast välja !

Siis mindud natukese maad eemale. Kohe tulnud madu välja ja keerutanud ennast kepi ümber. (H. Keller Kõost). Kui aga nähtud, kuhu madu läinud, pandud kolm pihelga pulkadest risti sinna püsti, siis läinud madu nende ristide peale. Niisama tehtud kepiga mööda päeva kolm ringi ja rist ja üteldud :

Et sa sinna jälle tuled, kus sa oled !

Selle peale ilmunud kohe madu (H. Küle Hallistest). Vanas lauluraamatus olla üks laul; kui seda madude augu ääres loetud, tulnud maod kohe välja. Missugune see laul aga olnud, pole teada. — Ühest Vigala herrast räägitakse, et ta peosse puhumisega maod välja kutsunud. Madu tulnud, saba suus. Jälle üks mees pannud maod enese järele käima, üteldes :

Vane, kane, kas sa kasid sinna,
Kus su ase on !

Kohe maod mehe järele käima (E. Kitzberg Karksist).

Kõige paremaks madude väljakutsumise abinõuks peetud aga lausumist. Paistus tarvitatud järgmist lausumist (H. Ainsoni üleskirjutatud) :

Tule välja, tuvike,
Astu välja, hallike,
Näita ennast heldeke,
Kuusest tuleb kosilane,
Haavast tuleb harjuline,
Liinik tuleb ja lepp seljas.

Wiedemann trükib järgmise lausumise mao väljakutsumiseks metsast ära (lk 408) :

pool olev sõna marane karva, vahel marana karva nähakse niisama Soome keelest võetud olevat, kus lausumistes üteldakse : mataran karva. Matara = viola bicolor. Peale selle on palju sõnu lausumistes ära väänatud. Näituseks neiski lausumistes kästakse madu korra paja peal, teise korra paju peal pakatada. Alguses oli muidugi vist pae peal, nagu teisenditeski leida.

Oh tule lind,
Ma ootan sind kui Jumal taevas hinge,
Ma saan sind vasta võtma,
Rõõm südames sind saatma!

Nõelamise arstimine.

Arstimist ei võetud iialgi tuleasemega majas ette, vaid muus hoones ehk lausa taeva all. Arvati, et kui nõelatud inimene tuleasemega majasse viidi, nõelamise koht hirmsaste üles paistetak ja nõelatud inimene ehk loom sureb. Majas, kus tuld ei tehtud, ei kardetud niisugust hädaohtu. Kõige paremaks arvatud nõelatud kohta maa sisse kaevada ehk nõelatud kohale mulda peale panna. Maa seest saanud madu kihvti, maa või muld imeda kihvti jälle välja. Seni peetud nõelatud liiget maa sees, kuni liige terveks saanud. (F. Feldbach Samokrassist). Mao verrega määratud haav kokku ehk pandud meega või rasvaga määratud tubakaleht haava peale. See parandanud (J. Tamm Oudovast).

Lõõnud see, keda madu nõelanud, mao maha, siis võetud mahalöömise kepp ja vajutatud sellega nõelatud kohta kolm korda. Siis alanenud paistetuse. Ka kiidetud heaks kolm korda tubaka lehega nõelatud kohta vajutada. Ehk jälle vajutatud lauluraamatu lehega, kelle peale sõnad trükitud: Siion, kui uss võtab hammusta, kannata, kannata! (M. Wäli Vigalast). Veel vajutatud tihti kolm korda kuldrahaga ehk aga ka selle mao otsast ärälöödud peaga, kes inimest nõelanud. Ei olnud kuldraha saadaval, pidanud hõberaha aitama ehk haugi lõualuu ehk hammas. Wiedemann teab, et vöö, mis pruut laulatuse ajal kannud, nõelamise vasta ka mõnusat abi annud (lk. 384).

Pugenud kellegil madu suust sisse, arstitud inimest seda viisi, et inimene jalgupidi ülesse riputatud ja inimese pea kohale alla piimakauss pandud. Piimahaisu tundes roninud madu inimese suust välja piima lakkuma (F. Feldbach Samokrassist).

Targad pannud nõelavat madu ennast arstimise ametisse. Sõnadega ehk vilistamisega kutsunud tark mao nõelatud inimese ehk looma juure tagasi ja sundinud madu kihvti haavast välja imema. Kihvti väljaimemise järele saanud haav kohe terveks, madu aga, kes kihvti välja imenud, lõhkenud tavaliseste.

Kõige rohkem tarvitati madude nõelamise arstimiseks aga lausumist. Lausumise sõnu haavade arstimiseks leidub meie rahval suur hulk. Neist paneme mõned siia üles.

Jakobi kihelkonnast Pärnumaalt on M. Aija järgmise proosalise lausumise üles kirjutanud:

Madu on nõnda kui Mooses pani Sihuni kõrbes vaskussi puu peale rippuma, nõnda panen ma Issa meie peal üles sind, koht maa minu ees ja ime ära oma lõõled ja kuiva ära mood mätku ja mottu ja üttele koim korda Issa, pojuke ja püha ristike. Jumala Isa, Jumala Poja ja Jumala Püha Vaimu nimel. Aamen.

Arstimises hüütakse lausumise sõnades tihti Maarjat appi. Nii kuuleme Viljandi kihelkonnast üleskirjutatud lausumise sõnadest, kus madu koguni Petlemma ussikeseks hüütakse:

Oh Petlemma ussike,
Sa salvasid küll salaja,
Su hamba jäljed pehmeks saagu,
Nii kui Maarja nisa ots.
Maarja ütles: Jeesus, vannu,
Et see kihvt ja paistetus välja lendab
Jumala Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimel.
Aamen.

See uss nõelas, Maarja ütles:
Jeesus, vannu, et see kihvt ja paistetus välja lendab,
Siis lennaku Jeesuse nimi ka,
Kui selle kolme haava kihvt välja lendab,
Sest Jeesus oli abimees
Ja hoi selle kurja ussi eest.
Nomit, Patre, Viele, Piritus Santus.
Aamen.

Valga pool lausutakse tihti lühedamalt järgmisi:

Uss nõelas,
Maarja rääkis,
Jeesus vannutas,
Kui ingel maha tuli.

Saarlased lasevad Maarjat kihvti haavast välja pigistada, nagu A. Kuldsaare Sõrvest üleskirjutatud lausumine näitab:

Uss ja madu sahisevad,
Tuleb ema Maarja,
Muljub mõlemate eest
Jumala Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel.

Vahel aga hüütakse lausumisel ainult Jeesust appi, nagu teine Sõrvest kirjapandud lausumine kuulutab:

Jeesus on sündinud,
Jeesus on kadunud
Ja Jeesus on jälle leitud
Ja kannatamise ära kannatanud.
Uss, ma sind vannutan,
Sa oled valge, punane, must,
Sa ei päri selle inimese ihu seni
Kui taevariik tuleb;
Pööra ümber kurjast ehk kurja tegemast.
Jumala, Isa †, Poja † ja Püha Vaimu nimel.

Üks Tarvastu lausumise teisend saadab madu üle Punase mere. Sest lausumisest tähendatakse, et seda 9 korda tulla lugeda ja viimaks veel Issameiet.

Oh kiilas kivialune,
Oh allas aiaäärine,
Mis sa mu sala salusid,
Nägemata näpistid,
Kogemata kopistid,
Ära mu sala salunu,
Kogemata kopistanu,
Mine üle Punase mere,
Vii sa metta minneena,
Too sa võida tulleenna.

Teine teisend käsib mao Jordanisse viia, nagu seda eespool näeme:

Kullakene kuuli alla,
Hellakene heina ladvas,
Enne kerunu sa kerasse,
Enne pugenu sa pesasse,
Enne kui sala salusid,
Nägemata sa näpistid,
Üle minnu sa ütsme jõe,
Läbi minnu sa kivise kirikutorni,
Tervist toonu tulleena,
Viinu viha minneena,
Johanesse, Jordanisse,
Peetruse, Pauluse.

Nõelamise arstimises arvatakse väga tähtsaks nõelanud mao karva ära määrata. Mõnikord on inimene madu näinud ja tunneb ta karva, mõnikord aga on madu nägemata nõelanud. Tavaliseste ei ole teada, missugune madu looma nõelanud. Teatakse nõelanud mao karv ära ja nimetatakse seda, mõjuvad rahva arvamise järele lausumise sõnad palju hõlpsamalt. Sel põhjusel leiame hulgas lausumistes mõnesugused mao karvad üles loetud olevat. Ei ole üks karv õige, peab teine ometigi õige olema. Nii näituseks arstitakse Ambla kihelkonnas mao nõelamist tihti järgmise lausumisega:

Oh uss, ussikene,
Miks sa mind salaja salvad,
Miks sa mind pimedas pistad,
Nägemata näpisteled?
Lenda leppa, karga kaske,
Pori puu juurikaida,
Haava aaba oksakesi,
Sahista sarapuu põõsast,
Näri nasi niinepuid,
Mähi ennast mättasse,
Sasi soosse samblasse.
Ära näpi neidusida,

Ära narri naisukesi,
 Poissa ära puudutagi,
 Mehed mingu meelestagi,
 Lapsed lase rahule!
 Ussil on huuled punased,
 Sisalikul silmad mustad,
 Mitu karva mitelikul,
 Mitelikul, mätelikul.
 Soo karva, sinika karva,
 Maa karva, maaka karva,
 Aja karva, hallikene,
 See karva veigukene,
 Sarapuu sadude karva.
 Mõnel musta munder,
 Mõni kuumab kulla karva.

Teine Amblast üleskirjutatud lausumine on mesilaste sõnadega kokku liidetud. Mesilast kutsutakse appi mao nõelamise vastu rohtu tooma.

Madu musta maaalune,
 Toone tõugu karvaline,
 Maa karva, musta karva,
 Vee karva, vihma karva,
 Sarapuu, sarapuu karva,
 Kallis kasteheina karva,
 Puu juurta punuma,
 Kasekoorta krõmsutama.
 Mesilane, piimalindu
 Toob suus sulada võida,
 Keele peal kibeda rohtu,
 Miska võian võideida,
 Parandame paiseeida,
 Alandame haigeeida.

Tormast E. Õunapuu üleskirjutatud lausumine tuletab esmalt mao sündimist meele ja hakkab siis mao karva üles lugema, nagu eespool näeme:

Kes neid teab, poisikene,
 Kes neid teab sündivada,
 Konnasta kohutavada,
 Pahast vaimust valetavada,
 Käharpa künkaalune,
 Puu karva, kanepi karva,
 Tua sees tuki karvaline,
 Maa sees muti sarnaline,
 Õli sees heina karvaline,
 Vale sees vase karva.

Nende ja mõnede muude lausumistega, kelle kõikide üleslugemine ja äratrükkimine meid liig kaugele viiks, arstisivad vanaaegsed targad madude nõelamist. Ja rahvas uskus kindlaste, et niisugused lausumisesõnad tõeste aitavad. Ülepea leidub meie rahval lausumise sõnu madude kohta õige roh-

keste. Madude lausumised ja nikastamise lausumised seisavad oma paljuse poolest meie rahvaluule lausumiste kirjandustes esimestes ridades. Mõnesugusid muid lausumisi on mõne asja kosta soomlastel hoopis palju, meil aga valitseb sellesama asja lausumiste sõnades kehvus. Ülepea jäävad eestlased lausumiste sõnade poolest soomlastest kaugele maha.

Üleüldised tähendused madude kohta.

Niisama vähe kui vana rahvas hunti, rebast ehk muud kurja looma ta päris nimega nimetas, nimetas ta ka madu. Päris nimega nimetamine arvati hõelat looma vihale äritavat. Vanaaegne rahvas püüdis ennast aga alati hõelate vihale äritamise eest hoida. Madusid ei hüütud vanaste tavalises kõnes madudeks, vaid põõsaalusteks, matakateks ehk piiludeks koguni. Madudele anti siis vahel seesama nimi, mis meie päivil partidele antakse. Veel muid nimesid pruukis vana rahvas madude nimetamiseks. Niisama ei öeldud vanaste, et madusid tapeetakse, vaid et põõsaalusid materdatakse ehk tarvitati tapmise jaoks mõnda muud kohalist sõna.

Maod ajavad kevadel kesta. Mahaaetud mao kesta arvab vanarahvas mõne haiguse arstimiseks mõnusa rohu olevat. Antakse lehmale, kes nõela ära neelanud, seda sisse, toob see nõela varsti välja. „Siu-määatust“ peavad setukesed kasulikuks rohuks iga sisemise ja välimise haiguse vastu. Tiisikuse võtta see nagu käpuga ära (J. Sander Vastseliinast). Niisama uskus vana rahvas, et head looma õnne saab, kui kevadel maol, kõige parem mustal maol nahk seljast maha tõmmatakse ja see nahk pihelgase varda peale pannakse. (J. Abreldal Kuusalust). Kurjade sõnade eest ja kohtus jälle arvas vana rahvas varju ja abi leida, kui must madu enne Jüripäeva maha löödi, pea otsast ära lõigati, pea riide sisse mässiti ja taskus kanti. (M. Wäli Vigalast). Lõiganud keegi aga mao pea otsast, põletanud keha kivi peal ära ja annud selle mao tuhka vihamehele sisse, jäänud vihamees peast segaseks. Saanud vihamees aga peaga põletatud mao tuhka, siginenud ta sisse madu (H. Ainson Paistust).

Kõige kasulikumat arstirohtu arvavad setukesed saavat, kui elus madu pudelisse pannakse ja maole piiritust peale valatakse. Setukeste seas käib nüüdki veel inimeste ja loomade haiguse puhul maoga must pudel arstina ühe käest teise kätte ja selle pudeli vedelikku tarvitatakse iga tõbe vastu (J. Sander Vastseliinast). Praetud mao liha peetakse ülemaks arstirohuks rumalate arstimiseks. Lollim kui loll saada mao liha süües mõistikuks. Vastseliinas katsunud hiljuti üks naine rumalat meest

mao lihaga targaks teha, kuid katse läinud nurja. Muidu arvatakse veel, et madu tappes alati maole pähä peab löödama. Keskele lüües võiks madu pooleks minna ja iseäralikkudel kordadel pooltest uued maod elusse ärgata.

Veel räägib vana rahvas, et kui madusid enne Jüripäeva nähakse, tulla soe sui. On ussid suvel väljas, tuleb varsti vihma. Keda madu näeb, ja kes madu ei näe, selle nägu minna kõöma. Üle tee ei arva vana rahvas madu muidu pääsvat, kui et inimene madu peab nägema. Raskejalgsest räägitakse, et kui ta madu näinud, ta lapse sünnitab, kellel silmad kahele poole keerlevad. Tihti tuleb lapsele veel ussi-tõbi. Seda tõbe arstitakse järgmisel kombel: madu tapetakse ära, pannakse künasse ja pestakse selle veega last. Peale selle riputatakse lapse mähkmed selle malga peale kuivama, kellega madu tapetakse. — Kui maod õue peale tulevad, üks neist kinni võetakse ja natuke tulega kõrvetatakse, kaovad teised ära. — Mao nõelatud koer ei jääda hullutõbesse. — Maole ei tohi hambaid näidata, muidu hakkavad valutama.

Setumaal räägitakse, et maod nende mändade kaudu, kelle südamest karjased kevadel enestele „püssid pööravad,“ taevasse lähevad. Et maod taevasse ei pääseks, käänavad mõistlikud karjased mäna südamed sõlme (J. Sander Vastseliinast).

Kirjandusline ülevaade.

„Eesti luulet ilulugemiseks valinud J. Ploompu“, on raamatu nimi; annete kaupa kirjude kaante vahel on tal veel teine pealkiri: „Eesti ilulugemised“ I, ja II. Iga anne 64 lhk., hind à 35 kop.

Ilulugemiseks sündsate palade käepäralsuse järele on tarvidus olemas ja sellele on Ploompu vastu tulla tahtnud. Vanad tuttavad puha, Kalevi-pojast, Vanast-Kandlist ja Jannseni Eesti laulikust hakates kuni kõige uuemate luuletuste kogudeni ja „Noor-Eesti“ albumiteni — igalt poolt on midagi võetud (Koidula puudub!), lõviosa on õigusega rahvalauludel ja Gustav Suits'ul, aga ei puudu ka nimed nagu Jaan Tõnisson, H. Pöögelmann, J. Lilienbach ja Hella Murik. „Vanu“ ja „noori“, „kihtisid“ ja „värvisid“ on tähele panna tahetud, nõnda on siis kogu kirju saanud ja kõigeparema hulka ka keskmist juhtunud, ka ei ole väljaandja lõpupoole raamatu pealkirjale truiks jäänud, sest Ungria lauliku Kiss'i „säääl“ ja „päääl“ riimidega überpandud „Juudit Siimon“ ja Tschechovi „Kameleon“ on hulka võetud.

On luuletusi mis laulmiseks, teisi mis ilulugemiseks sündsad, kolmandad tahavad vaikselt iseene ette lugeda, — oleksin soovinud, et ilu-

lugemiseks sündsate palade väljavalik mõne tuttava ilulugeja ja näitleja poolt tulnud oleks; aga seni kui see sünnib, tuleb Ploompuu kogu soovitada, temas kaalub nähtavaste hea keskmisest kaugelt üle.

Raamat on heal paberil ja ilusa kirjaga puhtaste trükitud, hind — seda tähelepannes, et kirjanikkudele honorari maksmist vist ei olnud — oleks võinud odavam olla, siis oleks raamat hõlpsamini laiemalt rahva hulka tunginud.

— **Reinuvader Rebane**, Max Baracki järel L. Grossschmidt, M. Hermanni trükikoja trükk ja kirjastus, 112 lhk., hulga piltidega, hind 25 kop.

Kreutzvaldi Reinuvader Rebase trükk on vist ammu otsas ja — nagu muial maailmas — ega meiegi lapsed ometi ilma Robinsoni ja Reinuvaderita üles kasvama ei pea, need mõlemad lood on juba maailma lastekirjanduses raudvaraks saanud. Hermanni trükikoda on raamatule hulga uusi ja paremaid piltisid muretsenud, aga — kahju küll, et hinda odava hoida — raamatu õige õhukese ja halva paberi peale trükkinud; ka kiri oleks lasteraamatul suurem ja sõredam pidanud olema. Ei ole parata, meie lapsed peavad kuni trükk otsa saab, oma Reinuvaderiga leppima kuidas ta on.

L. Grossschmidti keel on rahvalik ja ladus, seda enam, et ümberpaneku juures rohkeste Kreutzvaldi ümberpanekut appi on võetud ja tuttavad loomade nimed pea kõik alles jäetud — teisiti ei oleks ka uut Reinuvaderit nähagi tahtnud, — muidugi, uue trüki puhul, kakskord nii suures kaustas, selgete piltide ja sõreda kirjaga — ootame ka keele silumist asjatundja poolt, sest lasteraamat olgu — kuldõun hõbe vaagna peal.

— „**Kui loodeti . . .**“ A. Tõnurist, „Mõtte“ kirjastus, 13 lhk., hind 7 kop.

Mälestuse lehekene riigivolikogu avamise päevast 27. apr. 1906. Kevade oli, looduses kui Vene riigi rahvaste südames, ja siis — tuli sügis. Lõpusõnad on 25. sept. 1909. kirjutatud:

„Ma karjuda tahan! . . . Kuid rindade pääl rõhub see lina — mis ma vihkan.

Kes tõstab ta üles: ma kevadet näha ihkan!“

A. Kitzberg.

Silma marjad ehk trachõma ja nende vastu võitlemine. Kirjutanud Dr. med. J. Ottas, silma- ja närvi-arst Tartus. Keiserinna Maria Aleksandrovna pimedate eest hoolekandmise asutuse väljaanne. Trükitud „Postimehe“ trükikojas, Tartus 1909.

Marjad, mis varemalt „Tervisele“¹⁾ olivad korjatud, toodakse siin värskendamatalt uueste lauale. Kuna kõnes olev kirjatöö „Tervise“ veer-

1) Seesama kirjatöö ilmus sõna-sõnalt 1908 a. „Postimehe“ kaasandes „Tervises“ nr. 6.

gudel kaunis arusaadaval viisil võis aset leida, ei suuda ta oma uut, suure hõlpsusega pealepandud ülesannet kuigi hästi täita. „Pimedate eest hoolekandmise asutuse väljaanne“ ei või mitte konspekt mõnest õperaamatu osast olla, vaid ta peab olema rahvalik kirjatöö — l e n d k i r i, mis kõigile arusaadaval viisil seda otsekohe ja rõhuga ära ütleb, mis ta kord omale sihiks on seadnud. Niisuguseid lendkirjasid antakse meie maal ja väljamaal mitmesuguste rahva tervise eest hoolitsevate asutuste poolt välja ja nad toovad oma jagu kasu siis, kui nende sisu laiadele ringkondadele kergeste arusaadav on. Kõik arusaamist raskendavad teaduslikud peensused ja termini technici peavad rahvuslikust arstiteaduslisest kirjast võimalikult välja jääma. Sisu olgu sihikindlalt ja kokkuhoidlikult korraldatud, hakatusest peale huvitav ja kaasakiskuv — muidu ei loeta teda lõpule. Keel olgu rahvalik, sest rahvalik idiom avab lugija kõrva.

Sellest seisukohast hinnates ei suuda kõnes olev kirjatöö kui „pimedate eest hoolekandmise asutuse väljaanne“ oma mõeldud ülesannet mitte hästi täita. Ta sisaldab eneses kaunis keerulist kokkuvõtet silmaehituse ja marjahaiguse õpetusest ja jääb sellepärast laiadele ringkondadele — sisuliselt kui keeleliselt — pähkleks, mis nende hammas ei võta. Kava on puudulik, keel on kange, osalt — vigane. Näituseks üks lause: . . . „peab iseäranis teravaste silmas pidama köitenaha kublakatarri, liht pikalist käsnakatarri, silma skrofuloset, mis ka kelme pääle kasvatab ja lõpuks veel atropin- ja kevadekatarri“. Paar rida allpool lisatakse juure: „Kevadekatarri ei tule õnneks meie kodumaal ette“. Jääb arusaamataks, kuidas teda siis saab teravaste silmas pidada. Ülepea ei ütelda, mis see „katarr“ õieti on, ja kui ühte nendest kodumaal ei leidugi, on peamurdmine veel rohkem asjata.

Reklamemaiguline uhkeldamine (nagu mitmel korral tarvitatud epitheton „osav“ silmaarst, „osavas käes“; „mõned silmaarstid kardavad teda“ (teatavat operatsiooni) j. n. e.; „mina olen ilanahka sadasid kordasid üle istutanud“ j. n. e.; „Saaremaal tegin ma 10 pimedat nägijaks“; „Lõikamise läbi nägijaks tegin ma Pärnus 61 pimedat silma“ j. n. e.), pöörab „asutuse väljaande“ sihi asja pealt isiku poole, raamatu kirjutajat ennast perspektivesse tõmmates!

Raamatukest saadab palve — „selle eest hoolitseda, et võimalikult laiad ringkonnad tema sisuga tutvustatud saaksivad“.

See palve ei ole mitte — üleaarune.

Fr. A k e l, silmaarst.

Seletuseks.

„Eesti Kirjanduse“ IV. vihus kirjutab hra J. Jõgever minu kirjatööde II. annet arvustades järgmiselt:

„Kõrbelõvi“ on tubli töö, kuid tõlge Saksa keelest, mida kirjanik nimetamata unustanud.“ Sellega olen ma siis selleks linnuks tehtud, kes

võõra sulgedega ennast ehib, mida mulle unustamisega viisakalt meele tuletatakse. Ometi on herra Jõgever saksakeelse lugulaulu ja kirjaniku nimetamata unustanud, kelle järele mina „Kõrbelõvi“ olen tõlkinud.

Et ma „Kõrbelõvi“ kohta ennegi sarnaseid arvamisi olen kuulnud, siis annan järgmise seletuse:

„Kõrbelõvi“ allegorialiselt peidetud peategelaste Solimanni ja Abdallahga on J. Hurti ja C. R. Jakobsoni aegseid ajavoolusid, kahe partei juhtisid, meie esimese Kirjameeste Seltsi tülisid ja lahkuminekuid käsitatud. Soranda, ühele tütar ja teisele armastatav pruut, on meie rahva meeoleolu kuju; kõrbesse eksimised, Beduinid ja keelte suust ära leikamine j. n. e. selguvad nüüd seletuseta.

Et isikuid mitte puudutada ja tsensuri olusid silmas pidada, andsin oma tööle võõra, hommiku rahvaste kuju. Ja et kuju õigem saaks, lasksin Solimanni kõrbes öömajal olles rahvale ühe Arabia muinasjutu rääkida, mis Arabia jutukese ainetel lauluks muutsin. See jutukene on vahejärk, millel terve looga palju ühist ei ole, mis kolmandamas laulus algab ja seal ka lõpeb. Jutukese algul seisab märk 1) ja all lehe ääre peal: „Arabia muinasjutt“. Et Arabia muinasjutud alguses mitte Eesti keeles ei ole kirjutatud, siis arvasin asjataks ääremärkuses nimetada, kas jutukese ained Arabia, Saksa või Vene keelest võetud on. Nõnda ei ole ma midagi nimetamata unustanud, ega võõraid mõtteid omaks tunnistanud.

Terve lugu kujuneb kaheksas pikas laulus. Kui kolmandamas laulus tarvitatud muinasjutu ained maha arvame, siis jääb „Kõrbelõvi“ täitsa minu algupäraseks tööks ja ei või keegi ainust salmi Saksa kui ka muudest keeltest ette tuua, mille järele ta tõlgitud oleks. Kui kolmandamas laulus tarvitatud jutuaineid tõlkeks võidakse pidada, siis peaksiivad Eiseni „Kõu ja Pikker“, Goethe „Faust“ ja Jakob Tamme lugulaulud j. n. e. palju suuremal määral tõlkeks olema, sest nendes kõikides on muinasjuttusid käsitatud.

Jakob Liiv.

Väike-Maarjas, 10. V. 1910.

Uued raamatud 1910.

1. Krupp, R. Inimese lendamine. Tallinnas 1909. J. Ploompuu kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 8° (15×21). 28+4 lk. Piltidega. H. 20 k. R. 31. 2000 eks.
2. Missiõni sõnumed. Tallinnas, 1909. A. Mickvitzi tr. 8° (14×20). 16 lk. Piltidega. R. 1 l. 4500 eks.
3. Ostvald, V. Keemiakool. Esimene üldine jagu. Eesti keelde Leop. Kampmann. Tallinnas, 1909. „Teaduse“ kirjastus. M. Antje tr. 8° (15×23). 243+1 lk. Piltidega. H. 1 r. R. 20 l. 2000 eks.

4. Peterson, E. Eesti laste aabits ja esimese aasta Lugemise raamat. Kodu ja kooli jaoks. Tallinnas, 1909. 2-ne trükk. J. ja A. Paalmani tr. 8° (14×22). 108 lk. Piltidega. H. 20 k. R. 11 l. 10000 eks.
5. Tähtraamat 1910. Tallinnas, 1909. Tõnissoni kirjastus. A. Laurmanni tr. 16° (10×13). 44+4 lk. R. 1 l. 120.000 eks.
6. Tallinna Eesti näituse nimekiri. Tallinnas 1909. Tallinna Eesti Põllum. S. kirjastus. J. ja A. Paalmani tr. 8° (14×20). 176 lhk. R. 10 l. 5000 eks.
7. Taylor, H., Dr. Issanda sisse jäämine. Tallinnas, 1909. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (13×19). 8 lk. H. 3 k. R. 1 l. 2000 eks.
8. Zola, E. Söökaevajad. 13 anne. Eesti keele L. B. Tallinnas, 1909. „Noor Elu“ kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 8° (15×22). 383—414 lk. H. 12 k. R. 3 l. 1800 eks.
9. Andrä, I. C. ja Schneider, R. Greeka muinaskangelased. Anna Haava. Nooresoo kirjavara № 2. Tartus, 1909. K. A. Raagi raamatukpl. kirjastus. Schnakenburgi tr. 8° (14×21). 232 lk. Piltidega. R. 22 l. 3000 eks.
10. Dreving-Wirusta, A. Eeskujulik Inglise keele iseõpetaja. Täielik kursus. Tallinnas, 1909. H. Pihlaka kirjastus. 16° (13×19). 576 lk. R. 1 nael 10 loodi. 1500 eks.
11. Eesti Hariduse seltside aastaraamat I. Tartus 1909. Eesti Hariduse Seltsi kirjastus. „Postimehe“ tr. 8° (14×21.) 1+115 lhk. R. 11 l. 2000 eks.
12. Granfeldt, Mandi. Karskuse töös. Laste karskuse koosolekute töökavad. Leeni Ploompuu. Tartus 1909. Karskuse seltside keskoimekonna kirjastus. „Postimehe“ tr. 16° (12×18). 112 lk. H. 30 k. R. 8 l. 3000 eks.
13. Hippel, T. v., Teise auu kaitseks. Roman. Eesti keele J. A. Rahamägi. Tartus, 1909. Schnakenburgi tr. ja kirjastus. 16° (11×17). 195 lk. H. 50 k. R. 8 l. 1500 eks.
14. Kalender 1910, a. j. Tartus, 1909. J. Adamsoni kirjastus. E. Bergmanni tr. 16° (11×15). 77 lhk. R. 3 l. 20.000 eks.
15. Kalender 1910. a. j. Tartus 1909. M. Jänes'e kirjastus. E. Bergmanni tr. 16° (11×15). 87+9 lhk. R. 3 l. 20.000 eks.
16. Kalender 1910. a. j. Tartus 1909. A. Arak'i kirjastus. G. Zirki trükk. 16° (13×18). 64 lk. R. 3 l. 10.000 eks.
17. L. G. Uus täielik Seebikeetmise õpetus Dr. K. Brauni, T. Merkleni ja teiste j. Tartus, 1909. Hermannini trükik. tr. ja kirjastus. 16° (12×27). 64 lk. H. 20 k. R. 4 l. 1500 eks.
18. L. G. Väike Seebikeetmise õpetus. Dr. K. Brauni, T. Merkleni ja teiste j. Tartus 1909. Hermannini trükikoja tr. ja kirjastus. 16° (12×17). 33 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1500 eks.
19. Uued armastuse ja kosjakirjad. Tartus, 1909. Hermannini tr. 16° (12×17). 32 lk. H. 10 k. R. 2 l. 2000 eks.

20. Verne, Jules. Maailma isand. Roman. Tartus 1909. Schnakenburgi tr. ja kirjastus. 16° (11×17). 187 lk. H. 50 k. R. 8 l. 1500 eks.
21. Buck, W. Rahvas ja maa. Tartus, 1909. J. Reevitsa kirjastus. G. Zirki trükk. 8° (14×22). 142 lk. R. 16 l. 2000 eks.
22. Edumeelsed linnavalijad! Pärnus, 1909. Laane tr. 8° (18×25). 3 lk. R. 1 l. 1000 eks.

Kuukirjale saadetud raamatud:

- A. Ertel, Rooste, jutustus, „Postimehe kirjastus, Tartus 1910. 99 lhk., hind 40 kop.
- Anna Haava, Rist-Lained, „Postimehe“ kirjastus, Tartus 1910. 54 lhk. hind 50 kop.
- J. Liliénbach, Ommikulaulud „Mõtte“ kirjastus, Tallinnas 1909. 126 lhk., 50 kop.
- P. Lafargue, Ajalooline idealismuse ja materialismuse, tõlk. M. A. „Mõtte“ kirjastus, Tallinnas, 24 lhk., hind 10 kop.
- E. S. Tshishov, Peergudest elektrini. Eesti keelde W. Waher, „Mõtte“ kirjastus, Tallinnas, 48 lhk., hind 16 kop.
- Puusepad, Kurbmäng ühes vaatuses, K. Schönherri järele J. Liiv ja A. Simm. Wanemise näitelava väljaanne. K. Sõõti trükk ja kirjastus, Tartus 1910. 35 lhk., hind 40 kop.
- Pärnu Eesti kooli Seltsi 1909 a. aruanne, 26 lhk.
- Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat II. E. K. Seltsi toim. nr. 7., Tartus 1910.
- Suomalainen Meri-sanakirja, kirjoittanut Ulbin Stjerncreutz, Överstiluutnantti ja Ritari, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 28 Osa. Helsingissä, 1863.

Õiendus.

Kirjatöös: Kas oli Eestlastel oma kirjamärkisid? on kogemata minu oma süü läbi tähendamata jäänud, et kirjad, mida Vashema pühapiltide peal leiti, ka veel teist tõlkijat on leidnud, nimelt on neid P. D. Schestakov a. 1868 seletanud. Selle seletuse järele on ühe pildi peal esimese Moosese raamatu 18. peatüki esimesed 8 salmi, teise pildi peal Apostlite tegude raamatust teise peatüki esimesed 4 salmi syrjäni keeles. Syrjänid, kellele ta neid pealkirjasid on ette lugenud, on sellest keelest täleste aru saanud, mis tunnistab, et keel selle pikema aja jooksul ennast mitte palju ei ole muutnud. —

Ruune kiri — lisa — ei tähenda mitte lehek 83. peal nimetatud tähti, vaid on üleüldse prooviks, kuidas vanem ruune kiri välja nägi.

Oueristi asemel — selleksamal leheküljel — tuleb lugeda õnnerist.

A. Th
